

ПІДРУЧНИК ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ В УЧНІВ 7 КЛАСУ УМІНЬ ПРАЦЮВАТИ З ІСТОРИЧНОЮ КАРТОЮ

Нестор Гупан,
*доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник,
Інститут педагогіки НАПН України*

До основних результатів навчання учнів в галузі громадянської та історичної освіти за Державним стандартом базової середньої освіти відноситься формування в учнів геопросторового мислення, орієнтації в соціально-історичному просторі, виявлення взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури і навколишнього середовища [2, с. 372]. Таке мислення передбачає здатність школярів орієнтуватися не тільки в історичному, а й географічному ретроспективному просторі.

Основою для його розвитку є уміння учнів працювати з історичною картою, що можна формувати лише системно, на кожному уроці. Адже визначаючи просторові координати історичних подій, учні можуть з'ясовувати зв'язки сьогодення з минулим, виявляти причини, наслідки та закономірності окремих явищ, процесів, реконструювати чи моделювати альтернативні шляхи розвитку суспільних явищ і процесів.

У стандарті цей результат конкретизовано через низку умінь школярів, що формуються на тому чи іншому році навчання. Зокрема, для семикласників, визначено *вміння локалізувати* – знаходити, показувати і словесно описувати історичні факти (події, явища, процеси) та історико-географічні об'єкти на карті; з'ясовувати вплив географічного середовища на історичний розвиток; аналізувати й узагальнювати зміст історичної карти, виявляти історичні факти (події, явища, процеси) та історико-географічні об'єкти [2, с.372-377].

Найкращим засобом, котрий забезпечуватиме учням таку можливість має стати підручник з історії, складником якого є набір карт, що відповідають змісту навчального матеріалу. Використання картографічного матеріалу з додаткових видань, наприклад спеціальних атласів і альбомів, сьогодні не є ефективним. У більшості сучасних підручників з будь-якого історичного курсу, на відміну від підручників попередніх поколінь, карти розташовуються безпосередньо у параграфі, де викладається той чи інший матеріал. Карти зазвичай яскраві і великого розміру, що дозволяє учням роздивитись всі позначки і використати їх під час відповідного дослідження. Вони педагогічно адаптовані: розвантажені від зайвих позначок (пов'язаних з тими подіями, які не вивчаються), мають чітку легенду, що поєднується з текстом підручника, важливі для розуміння історичного процесу елементи карти виокремлені кольором та шрифтом.

Для цілеспрямованого формування в учнів умінь самостійно та ефективно працювати з картою необхідно супроводжувати вміщені у підручнику карти пізнавальними завданнями, які мають бути подані у певній системі.

Принципами створення такої системи є:

- завдання мають охоплювати різний історичний зміст, який потребує, наприклад: визначення кордонів, напрямків руху, розгортання військових дій, розташування населених пунктів. Для кожного з цих завдань існують правила демонстрації результатів роботи на карті;
- різні типи завдань мають спрямовуватись на формування всього спектру умінь учнів, що формуються, зокрема не лише визначати координати історичних подій, а й здійснювати на цій основі мисленнєві операції, як ось аналіз, синтез та оцінка;
- завдання мають бути розташовані у певній послідовності з поступовим ускладненням пізнавальної діяльності

учнів. Бажані також диференційовані завдання для груп учнів з різними пізнавальними можливостями, зокрема й інклюзивні;

- завдання мають враховувати той рівень умінь, якого вже досягли учні за попередній термін навчання;
- бажано передбачати різні форми виконання завдань: індивідуальні, групові, парні.

Проілюструємо сказане прикладами «Історія України для 7 класу закладів загальної середньої освіти» за авторства О. Пометун, О.Дудар та Н.Гупана. Всього у п'яти розділах цього підручника вміщено дев'ять карт, кожна з яких використовується протягом кількох уроків. Повторне звернення до однієї і тої самої карти обов'язково супроводжується відповідними завданнями і посиланням на сторінку, де знаходиться карта (для швидкого пошуку її на уроці). Для порівняння - підручник О. Пометун та ін. «Історія України» 7 клас 2015 р. видання містив всього п'ять карт, розміщених наприкінці книги [3].

Система роботи з картою у цьому підручнику побудована з урахуванням набутого ними досвіду навчальної діяльності та навичок сформованих на уроках із курсу «Досліджуємо історію і суспільство» в 5-му й 6-му класах у яких школярі виконували просторові завдання різних рівнів складності [1;4].

Вже у першому параграфі учням пропонується завдання: «Розгляньте карту. Коли і де розселилися східні, південні й західні слов'яни. Визначте які східнослов'янські племена розселилися на територіях сучасних держав – сусідів України» [3, с.9]. Таке завдання потребує виконання кількох знайомих учням по 6 класу операцій та дає їм змогу використовувати карту як джерело інформації про певні історичні явища з відповідною географічною локалізацією та орієнтуванням в сучасному територіальному просторі й природних умовах України. Спираючись на цю картографічну інформацію, учні виконують у цьому ж параграфі пов'язані завдання: «Випишіть

у зошит назви східнослов'янських племінних союзів, визначте на карті території розселення кожного з них»; «Поясніть, чому літописець пов'язував місця розселення східнослов'янських племен із певними річками?»; «Поміркуйте, як природно-географічні умови впливали на розвиток господарства та спосіб життя східних слов'ян?»; «Заповни таблицю «Сусіди східних слов'ян». Щоб прослідкувати, як ускладнюються завдання, наведемо приклад завдання до наступної карти підручника з параграфу 2-3: «На якій території формувалася держава із центром у Києві? Яким було її географічне положення і природні умови? Чи сприяли вони економічному розвитку цієї території? Чому? Які племінні союзи проживали на цій території? Що можна сказати про розміри держави, що сформувалася? Чому?» Як бачимо, перед учнями поставлено низку запитань, які спираючись на картографічну інформацію, спрямовують мислення учнів, стимулюють самостійні висновки та умовиводи [3, с. 10, 16].

Робота з цією картою продовжується у параграфі 4, де учням пропонується: «Покажіть на карті (с. 17) територію Київської держави за часів князя Ігоря. Які зміни відбулися?», параграфі 5: «На основі тексту та карти заповніть таблицю «Походи Святослава» та «Відслідкуйте Східні походи князя Святослава за картою на с. 17», параграфі 6: «Покажіть на карті (с. 17): 1) землі, завойовані Володимиром; 2) кордони Русі-України за правління Володимира Великого. Назвіть географічні орієнтири (моря, річки, племена тощо), з якими сусідила держава. Обговоріть, які завдання, на вашу думку, постали у внутрішній політиці Володимира у зв'язку з розширенням кордонів» та параграфі 7: «Прослідкуйте за картою на с. 17, як змінилися кордони Русі-України за Ярослава Мудрого. Які наслідки це мало для її зовнішньополітичного становища?» [3, с.27, 34-35, 43, 49].

У процесі опанування відповідними уміннями учнями переходять до рівня творчих завдань, як наприклад таке: «Уяви,

що ти і твої однокласники та однокласниці — купці, які завітали до кочовиків зі своїм товарами. Опиши, яким шляхом ви подорожували, що ви привезли до Степу та які товари могли запропонувати вам кочові народи. Які були ризики такої подорожі?» [3, с.106].

Наведені приклади яскраво ілюструють системність підходу авторів підручника до формування в учнів умінь працювати з історичною картою як джерелом інформації та значення цієї роботи для формування геопросторового мислення учнів. На нашу думку, лише подальше вдосконалення відповідних елементів метатексту й методичного апарату підручника дасть змогу авторам підручника і вчителям досягти планованих Державним стандартом базової середньої освіти рівня обов'язкових результатів навчання. Важливо аби уміння семикласників працювати з картою отримали подальший розвиток у наступних класах, що сприятиме здатності школярів аналізувати, синтезувати, узагальнювати на історичному матеріалі, відслідковувати зв'язки й тенденції історичного процесу задля успішного орієнтування у проблемах сьогодення.

Використана література

1. Гупан Н.М. Потенціал підручників із курсу «Досліджуємо історію і суспільство» у досягненні обов'язкових результатів державного стандарту базової середньої освіти: Методологічні та методичні аспекти навчання в освітньому процесі НУШ : збірник матеріалів доповідей (статей, тез) учасників Всеукр. інтернет-конф. (м. Луцьк, 15 черв. 2023 р.). Луцьк : ВІППО, 2023. С. 19–24. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/736732/>
2. Державний стандарт базової середньої освіти (2020). Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886 (дата звернення: 15.04. 2023)

3. Пометун О., Дудар О. В., Гупан Н.М. Історія України: підручник для 7 класу закладів загальноосвітньої середньої освіти. К.: Видавничий дім «Освіта», 2024.- 212 с.

Пометун О., Ремех Т. Досліджуємо історію і суспільство. Підручник інтегрованого курсу для 6 класу закладів заг.сер.освіти. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2023.

**ФОРМУВАННЯ НАСКРІЗНИХ УМІНЬ
ШЕСТИКЛАСНИКІВ
ЗАСОБАМИ ПІДРУЧНИКА
«ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»**

Тетяна Ремех,
*кандидат педагогічних наук, старший дослідник,
завідувачка відділу суспільствознавчої освіти,
Інститут педагогіки НАПН України*

У Концепції Нової української школи зазначено, що ключові компетентності й наскрізні вміння створюють основу для успішної самореалізації учня як особистості, громадянина, фахівця [1, с. 12]. У Державному стандарті базової середньої освіти (далі – ДСБСО) представлено й схарактеризовано ключові компетентності, яких мають набувати здобувачі освіти, та вміння, наскрізні для всіх компетентностей [2].

Наскрізні вміння трактуємо як міжпредметні, узагальнені вміння (метавміння); здатності учня ефективно виконувати певну діяльність відповідно до цілей і завдань та застосувати набуті знання, навички і досвід в нових умовах. Вони формуються й розвиваються в навчанні різних предметів/курсів [3]. Це спільні для ключових компетентностей освітні практики, які функціонально інтегрують предмети/курси усіх шкільних галузей, релевантні механізмам подолання освітніх утрат,